

שטר גט. "בראשונה היה הבעל עושה בית דין ממקום אחר ומבטלו... התקין רבן גמליאל הזקן שלא יהו עושין כן, מפני תיקון העולם" צילום: טלי מאייר

תלמוד בלי פלפולים בלבולים

ככל שעולם פרשנות התלמוד התפתח כן הוא נותק יותר ויותר מהפירוש המילולי ומפסיקת ההלכה לעבר המהלכים הדיאלקטיים עצמם. חוקר התלמוד מנחם כהנא מיישר את העקמומיות של הדיון התלמודי ושואל מה מגמת הסוגיה ולא יזו מסקנה היא מנסה להוביל

ישי רוזן צבי

מפני תיקון העולם: תלמוד בבלי מסכת גטיין פרק רביעי, מאת מנחם י' כהנא, הוצאת מאגנס, 2020, 554 עמודים

היהודים נקראו עם הספר בתקופות שור"נות (השם אמנם מן הקוראן, אך שור"שיו קדומים יותר), אך מעטים מאלה שכינום כך טרחו לברוק מה בעצם כתוב שם בספרים שלהם. ובכן, בדרך כלל בתולדות הלימוד היהודי הספר המדובר היה התלמוד הבבלי, ומה שיש בספר רבי-כרכים זה הוא עניינינו כאן. אך לא בחיבור כולו נעסוק, ואף לא במסכת שלמה מתוכו, אלא בפרק אחר ויחיד: פרק ד' במסכת גטיין.

פרק זה פותח בתקנות שונות בענייני גט, אך אז עובר לאוסף תקנות בעניינים שונים, מ"העדים חותמים על הגט" דרך "אין פודין את השבויים יתר על דמיהם" ועד "המוצא מציאה לא ישבע". המשותף להם הוא שעניינם, כלשון המשנה, "תיקון העולם". למעשה, לא מדובר בתיקון העולם אלא במנגנון לתיקון עצמי של ההלכה. כך למשל כאשר "הלל היתקין לפרוובול (מונה יווני שמתייחס לשטר הנותן אישור לבית הדין לגבות חוב) מפני תיקון העולם", הוא ביקש לתקן מצב שנגרם עקב חובת השמטת החובות בכל שנת שמיטה שבעטיו אנשים נמנעו מלהלוות לנצרכים.

התקנות האלה, המוצגות במשנה בקיצור נמרץ, כרשימה, ללא הסברים, נהפכות למור"ק דיון ומשא ומתן ארוך ומפותל בתלמוד הבבלי. כך, שש המלים הקצרות על פרוובול במשנה הופכות לשני דפים עמוסי כלי-טוב בתלמוד הבבלי (דפים ל"ו-ל"ז). הבבלי מצטט מקורות נוספים, מביא דברי אמוראים, מציג שאלות ומחלוקות באשר להלכה, וכי עיקר תופר את כל אלה במשא ומתן ארוך ופתלתל הירוע בשם סוגיה. סוגיות התלמוד הן מושא ספרו החדש של מנחם כהנא, חוקר תלמוד ותיק וחשוב אשר הקדיש את עיקר מחקרו למדרשי התנאים, ובחיבור זה קופץ למימיו הסוערים של הבבלי.

מחקר ענף מתקיים על התלמוד הבבלי – לשונו, נוסחיו, יחסו לאחיו התלמוד הירושלמי, הקשריו ההיסטוריים והפולמוסיים (פרסיים, נוצריים ועוד) – אך אלה על פי רוב נשארים בכתבי עת אוטוריים וספרים ליודעי ח"ן. הם לא תורגמו לפירושים שבהם יכולים אנשים מן היישוב לראות את פירות המחקר על דף מסוים בתלמוד (כדרך שיכול אדם לפתוח Anchor Bible ודומיו ולראות את פירות המחקר על כל פסוק מפסוקי המקרא). לאקונה זו מתמ"לאת לאטה ברור האחרון. פירושים נכתבים על פרקים בודדים. אך בתלמוד 313 פרקים, ואילו פירושים מחקריים שיטתיים, סוגיה אחר סוגיה, יש על כעשרה מהם (ועוד כמספר הזה בהכנה).

דרכם של הפירושים הביניים מגוונת. יש שעניינם נוסח, יש העוסקים במבני סוגיות, יש תולים בפירוש הזמנות לברר תימות שונות שעולות בהן, יש מאריכים ויש מקצרים (וכהנא, לשבח הגדול ייאמר, הוא מן המקצרים). חכמי המאה ה-19 הבחינו בין ביקורת נמוכה וגבוהה, בין בירור הנוסח המקורי להתחקות אחר מקורותיו הקדומים של הטקסט. חקר המקרא המודרני למשל בנוי רובו ככולו על ניתוח המקורות השונים שמאחורי החיבורים הערוכים. לצד אלה התפתחה ביקורת העריכה, הדנה באופן שבו נארגו יחד המקורות השונים מהלך אחר. חיבורו של כהנא מציג ביקורת עריכה כזו, אך מסוג מפתיע למדי.

פירושו מקיף, בהיר, גרוש בידע ומצליח להעביר חומר רב בקיצור ובאלגנטיות. הוא מסכם את מהלך הסוגיה, מדייק בנוסחאותיה ומציע מדור של מקבילות ומקורות ובי"ב ליוגרפיה. הכל לפי כללי הז'אנר. אבל לב הספר אינו בכל אלה אלא בפירושו של סוגיה כסוגיה, כלומר של המלכה (והרי סוגיה אינה אלא "הליכה" בארמית). וכאן יש לכהנא בשורה אמיתית, חדשה ואף נועזת. לא בקלות מצמידים מלה כזו למחקר פילולוגי קלאסי, אך היא יאה במקרה שלנו. אלא שכדי לשכנע

בעל יכול לבטל את הגט עד שזה מגיע פי"סית לאשה, ולפיכך: "בראשונה היה (הבעל) עושה בית דין ממקום אחר ומבטלו", אך אז "התקין רבן גמליאל הזקן שלא יהו עושיין כן, מפני תיקון העולם". זוהי מסורת מתקור פת בית המקדש השייכת לעולם הפרושים הקדמונים. היא יכולה ללמד אותנו הרבה על מה עניין אותם וכיצד התפתחה ההלכה דרך תקנות וגזירות. אך הסוגיה התלמודית לא מעוניינת בהיסטוריה או בריאליה, אלא בדברים אחרים לגמרי. ראשית היא מבררת איך נעשה ביטול הגט בפועל: "איתמר: בפני כמה מבטלו? רב נחמן אמר בפני שנים, ורב ששת אמר בפני שלשה". כפי שמעיר כהנא, המחלוקת היא כנראה בשאלה אם ביטול הגט הוא אקט פורמלי של בית דין, ואז צריך שלשה, או שהסמכות היא בידי הבעל ובית הדין משמש רק לעדות, ואז שניים מס"פיקים. עכשיו שואלת הגמרא "מאי מפני תיקון העולם?" ומביאה דעותיהם של שני אמוראים ארץ ישראליים קדמונים: "ר' יוחנן אומר מפני תקנת ממזרין. ריש לקיש אמר מפני תקנת עגונות". לשיטת האחד הבר"עיה היא שהאשה לא תדע שהגט בטל ולכן תלך ותינשא לאחר, ואז ילדיה ממנו יהיו ממזרים שכן היא עדיין אשת איש. לשיטת השני יכולת ביטול הגט תביא לכך שג"טין ייתפסו תמיד כמפוקפקים (שמא בוט"לו בדרך) וגרושות יחששו להינשא וישארו עגונות. עד כאן הכל בהיר. אלא שעכשיו הגמרא עושה צעד נוסף וקושרת את שתי המחלוקות דלעיל, את מחלוקת אמוראי א"י בשאלת תיקון העולם עם מחלוקת אמוראי בבל בשאלת "בפני כמה מבטלו". הנה כך: "ר' יוחנן אמר מפני תקנת ממזרין, סבר לה כרב נחמן, דאמר בפני שנים (ניתן לבטל),

אתכם בזה יש צורך בכמה הקדמות. פתלתלותן של סוגיות הביכה, הסעי"רה והקשתה על לומדיהן מימי קדם. כבר הגאונים ביקשו לסכם את העולה מן הסור"גיה בלא כל המשא ומתן הארוך והסבוך ואף הציעו תקצירים שונים. הגדיל לעשות הרמב"ם כשביקש, כעדותו בפתחת "משנה תורה", לדלג על התלמוד לגמרי ולהחלי"פו בספר ההלכה החתוך שלו: "שארם קורא בתורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם". עד היום פלפולי הסוגיה נחשבים המחסום הגדול ביותר בפני הלומדים המתחילים, וישנם כלי עזר דידקטיים שונים המציעים תרשימי זרימה להוריהם בסבך הסוגיות.

מצד אחר, בעולם הישיבות הפתלתלות היא מקור בלתי נדלה של עיסוק אינטלק"טואלי לשמו, שאינו מוביל לשום מקום מלבד לעוד ועוד מאותו עיסוק. ככל שעולם פרש"נות התלמוד התפתח כן הוא נותק יותר ויותר מהפירוש המילולי ומפסיקת ההלכה לעבר המהלכים הדיאלקטיים עצמם. תחילתה של הדיאלקטיקה בעולמם של בעלי התוספות וממשיכיהם באשכנז וצרפת, ולשי"א (קצר מור"עד) הגיע בעולמם של מגורשי ספרד בשיטה שנקראה "העיון הספרדי". דרכו של העיון היתה התמקדות בלוגיקה של שלבי הסוגיה השונים על פי סט קבוע של שאלות תוך ירידה לרזולוציות הגבוהות ביותר.

וכאן טמון אחד הדימויים החזקים של בית המדרש עד היום, כמוכר לנו למשל מדמיותייהם של ר' משה פנחס מ"שני תלי"מירי חכמים שהיו בעירנו", "צמח אטלס" של חיים גראדה או "ניטל בחור הישיבה" של בשבים זינגר (וברברה סטריינד). וגם מתח

פירושו מקיף, בהיר, גרוש בידע ומצליח להעביר חומר רב בקיצור ובאלגנטיות. הוא מסכם את מהלך הסוגיה, מדייק בנוסחאותיה ומציע מדור של מקבילות ומקורות וביבליוגרפיה. הכל לפי כללי הז'אנר. אבל לב הספר אינו בכל אלה אלא בפירושו של הסוגיה כסוגיה, כלומר של מהלכה

ובתרי לית להו קלא (לשנים אין קול, כל"ו"מר כשרק שני עדים מעורבים לא מתפשטת הידיעה שהגט בטל) וממילא) היא (האשה) לא שמעה (שהגט התבטל), ואזלא ומינסבא (והלכה ונישאה לאחר על סמך הגט) ואיכא (יש צורך ב) תקנת ממזרין".

זהו מהלך קלאסי של סוגיות, שמאות רבות כמותו בתלמוד. אבל למה בעצם הסור"גיה מחברת את המחלוקת הכל כך שונות? אפשר לחשוב על כיווני הסבר שונים לחיבור מלאכותי בעליל זה של המחלוקת הפרוצדורלית עם זו התוכנית: ניתן לטעון שהמניע הוא אנליטי, כלומר חיפוש שיטות קוהרנטיות ושזורות מחלוקות שונות, או שהמניע לוקל-פטריוטי, כלומר לחבר את המחלוקת "שלנו", הבבלי, עם מחלוקת ארץ ישראל קדומה וכך להעניק לה משנה תוקף וחשיבות. אך כהנא (עמ' 71) טוען כי המטרה האמיתית היא לחזק את שיטת רב נחמן על ידי הצמדתה לרבי יוחנן הגדול. ואכן, הוא מוסיף ומראה, סוגיות רבות בפרק תומכות, במובלע ובמפורש, בשיטותיו של רב נחמן – ראש ישיבת נהרדעא הוותיקה בראשית המאה הרביעית, חתנו של ראש הגולה ואחד מחשובי האמוראים – הן בשל תורתו והן מפני עושרו והשפעתו. הון, שלטון, פסיקה.

נמצא הפילולוג מפשיט את הסוגיה מימרתה הפרשנית ומציג ברבים את האינ"טרסים שמאחוריה. זה כמובן מצריך לחשוב על סוגיה לא במונחים של סטרוקטורה ולא של זרימה, אלא של עורך חזק ששולט במהלך העניינים מראשיתו ועד סופו. זו עמדה שאינה נטולת בעיות אך שכרה הביקורת בצדה. המהלך שלך, ואומר החוקר לסוגיה, אינו סתם גלגול רברים כפי שאת מציגה עצמך. למעשה את מוליכה אותנו בעקיפין ובדרך פתלתלה (כדי שלא נחשוד בכלום) למטרה מסוימת שר"צית בה מלכתחילה. את הרבה פחות שמרנית ממה שאת רוצה שנחשוב. נועז, כבר אמרנו?

עדתי לא חסר כאן, שכן דרכי הפלפול התפ"תחו במאות האחרונות דווקא בישיבות פולין ומזרח אירופה, ואילו במזרח הסתייגו מהן. ואכן הרב עובדיה יוסף קונן על ה"פלפולים כלבולים" שמפתים את לב בחורי הישיבה הספרדיים אל הישיבות האשכנזיות.

גם את המחקר הטרידה הסוגיה התל"מודית הפתלתלה. איך היא התפתחה? מה מטרתה לאיזו תופעה מוכרת בעולם החוק או הספרות בשלהי העולם העתיק אפשר להשוותה? דרך המלך המחקרית היא לפרק את הסוגיה למרכיביה, לנסות ולשחזר את התפתחותה על ידי השוואה למקבילות הקצרות, הקדומות והשלדיות יותר בתל"מוד הירושלמי, או על ידי הבחנה בין דברי האמוראים לפיתוחים האנונימיים ("סת"מיים" בלשון המחקר) וניסיון לעמוד על המעבר ממימרות בודדות לסוגיות המפות"חות. מהלך משלים מבקש לקרוא את הבבלי כיצירה ספרותית ולראות את המבנים, את השטף, את יחסי ההלכה והאגדה.

לכהנא שיטה ייחודית. הוא לא מתרשם מהפתלתלות ולא הולך שבי אחר העי"צוב הספרותי, אלא שואל מה מגמת הסור"גיה. הוא מניח שהיא מאורגנת כדי להוביל אותנו למסקנה מסוימת. הוא מסרב ללכת שבי אחרי הימרה של הסוגיה למהלך פרי"שני שמתגלגל מעצמו מהכא להתם ומתתם להכא עד שעוצר היכן שעוצר. הפתלת"לות נתפשת למעשה כמעין הסוואה. יש מי שיראה בהתחקות הממוקדת אחר "מגמת הסוגיה", "keeping your eyes on the prize, קריאה הנוטלת חלק מהעונג שבמי"סע ברכבת ההרים של הסוגיות, ואחרים שיי"ראו בכך דרך ישרה המיישרת העקמומיות (אצלי, אני מודה, זה עניין של מצב רוח).

לא אוכל להרגים כאן מהלך שלם של סוגיה, אבל פטור בלא כלום אי אפשר. אז החזיקו נא ראש: המשנה קובעת כי עקרונות